

Bázelben meghalt Karl Jaspers. Egy név, egy klasszikus neve, amely ennek ellenére talán nem sokat mond a mai húszéveseknek. Teljesen önzetlenül, szemérmesen és rendkívüli tartózkodással olyan dimenzióban látta a világmindenséget és ápolta a kultúrát, amely ma távolinak, egyesek számára éppen elérhetetlennek tűnik, és ezért a legújabb nemzedék közömbösségét vagy tájékoztatlanságát nem lehet bűnül felelni. Egyébként a filozófus már évek óta visszavonultan élt.

Felvetődik a kérdés: vajon a nagy napilapok miért szedettek öles betűs címeket az elhunyt filozófust remélhetőleg őszintén méltató cikkeik fölé. Klasszikus volt, ez kétségtelen. Az úgynevezett *egzisztencializmus* egyik alapítója, az európai kultúra egyik szellemi atyja a 20-as és a 40-es évek között. Am ilyesmit is olvashattunk róla: „egy filozófus, akit megbűvölt a politika“ — ami magától értetődő, igazi filozófusról lévén szó; „egy kívánatos jövő utolsó prófétája“ — furcsa megítélés, mert Jaspers egész tevékenységét megfontoltan a saját kora elemzésének szentelte, óvakodva bármiféle jóslatoktól. És felejtsük el az ilyen értékeléseket: „az emberi szituáció szigorú és meghatott kritikusa és énekesé“ meg a hasonló idillikus képeket, amelyek nem zavarják többé hosszú álmában.

Azt kérjük hát, ki volt Jaspers, és mit képviselt a szinte fél évszázadot felölelő jelentős időszakban. Vezéregyéniség volt? Tanú? S ha igen, milyen értelemben egyik vagy másik? Élete magányos volt, mentes a mondenség bármilyen fajtájától, nagy biztonság jellemezte a kutatásban, valóságos hit az ember ítélőképességében, nagyon kevés, de nagyon jellegzetes külföldi visszhang. Jaspers látszólag — német tanár a legjobb tradíciók szerint (másra vonatkoztatva ez a megállapítás esetleg nem hangzana dicséretnek). Am adjuk át neki a szót: „1883. február 23-án születtem Oldenburgban. Apám, Karl Jaspers, hajdan a kerületi adminisztráció vezetője volt, később bankigazgató, anyám Henriette Tantzen. Naív és gondtalan gyermek voltam, gyakran laktam vidéken a nagyszülőknél az Északi-tenger partján. Gondoskodtak rólam, és nyugodtan éltem szeretett és tisztelt szüleimnél. Az atyai tekintély irányított, az igazság és a munkaszeretet szellemében: de vallásos nevelés híján...“

Mint az elmúlt idők minden nagy filozófusa, közvetve jutott el a filozófiához. Pszichológiát tanult meg orvostudományt. Első könyvei között találunk egy *Általános pszichopatológiát* (1913) és *A világnézet pszichológiáját* (1919). Aztán 1914-ben „bekövetkezett a nagy törés az európai életben. Ettől kezdve az egymást kergető történelmi események minden ember életét befolyásolták. Minden kérdés súlyosabbá vált. Ez a világegés felszínre hozta azt is, amire addig még lepel borult: minden társadalmi szervezet alapjait és körülményeit...“. S ennek a felismerése jelentette számára a filozófia iránti szerelmének átváltozását „mesterséggé“, „az ember egyetlen hivatásává“, azelőtt ugyanis a filozófia élete perifériájára szorult, mert (amint legkedvesebb szerzője, Platón is mondta) túl komoly dolog az ahhoz, hogy komolyan lehessen venni.

1921-ben meghívták a heidelbergi egyetem filozófiai tanszékére. Tizenhat esztendei kemény munka következett. Közügyi és magán-
vékenység, amelynek során olyan művek születtek, amelyek hamarosan híressé váltak Németországban, Európában és az Atlanti-óceánon túl. Életmódján azonban mindez nem változtatott, szerénységén különösen nem. Ahogyan biográfusai nem emlékeznek meg a mestereiről, „iskolát“ sem alapított a szó köznapi értelmében, de barátainak és híveinek köre széles volt. Ebből az időszakból származik három kötetben megjelent alapvető filozófiai munkája, a *Philosophie*, (1932). Ez a műve az egzisztencializmus létrehozása, kidolgozása és egyben átlényegítése is. Mert, amikor az embert és a filozófust megítéljük, egy dolog világos kell, hogy legyen előttünk: semmi sem áll távolabb a korabeli divattól és az olyan irodalomtól, amely divattá válik, mint éppen ez a mű. A központi kérdések: az én és a világ, a lét és a ráció, az egyedi és az abszolút viszonya. (A teljesség, Isten, ha úgy akarjuk, mint az emberi lehetőségek határa: egy filozófiai hitvallás kísérlete, amely sem nem tudomány, sem nem vallás: ez Jaspers gondolkodásának alapvető és utolsó motívuma. Ezt bizonyítják 1948—1949-ben megjelent művei.)

Az említett fogalmak közötti viszony kérdése nyitva marad, kétértelműek és összeegyeztethetetlenek; összekapcsolásukat az indokolhatná, amit Jaspers határhelyzetnek nevez: egy olyan élet és olyan világ „történelmisége“, amely örökkévalónak szeretné tudni magát, a fájdalom és az élet kockázatának átélése, amely egy szabadság nélküli szabadság végső értelme: „...nem kezdek elölről, és nem választhatok aközött, hogy önmagam legyek, vagy ne legyek önmagam, mintha a szabadság előttem állt volna, kezem ügyében, mint egy eszköz. Viszont amennyiben választok, vagyok, ha nem vagyok, nem választok.“ A szabadság egybeesik a helyzet adta szükségességgel, mondta Abbagnano, aki a német gondolkodóhoz legközelebb áll az olasz filozófusok közül; ebből a létezésből mint helyzetből, ebből az énből, amelyből nem tud kilépni, következik az az elsődleges büntudat, amelyet az egyén mindig megtalál feltételezett ártatlanságának mélyén, következik a transzcendencia koncepciója, mint annak jele, hogy a határhelyzetekből az ember menekülése lehetetlen. A transzcendencia tehát a létezés értelme, alapja, azonban a tehetetlenség tapasztalata eredményezi, s ezt a filozófus kudarcnak nevezi.

A gondolkodás, amely a lét átvilágítását szorgalmazza, a negációként értelmezett transzcendenciához, egy értelemről megfosztott élet s egy abszurd világ elfogadásához vezet.

Ahhoz, hogy megérthessük Jaspers tanúságtételét, józan, magányos kutatómunkájának célját, hasznos lehet feleleveníteni 1961-es ítéletét a húszas évek kultúrájáról, arról a nagy tüzről, amely Németországban lángolt fel, és bevilágított egy dicsőséges és tragikus időszakot. Azt mondta, nincs oka helyesbíteni azon, amit *A kor szellemi helyzete* című, 1931-ben megjelent híres könyvecskéjében írt. „Hosszú ideje és minden oldalról elhangzik egy csábító felszólítás: hátat fordítani mindennek, ami a tiszta lelkiismeretből származik, és visszafordulni ahhoz a lelkiismeretlenséghez, amelyet a vér, a faj, a vallási hit, a föld, a lélek képvisel, azokhoz a valóságokhoz, amelyek nem feltételeznek problémákat... Va-

lójában nem hisznek majd semmiben, és erőszakkal akarják majd meggyőzni az embereket, tönkretéve a tiszta lelkiismeret világát.“

„Nem volt szép mítosz“ — mondta 1961-ben, egészében elítélve az expresszionizmust; elismerte, hogy nem vett részt azokban a vitákban, amelyeknek nagy részéről kiderült, hogy szalmaláng jellegűek voltak csupán, a többről pedig, hogy nem volt egyéb felelőtlen elemek intellektuális fecsegésénél. Planck és Einstein, a nagy fizikusok, George és Rilke költők, olyan írók, mint Gundolf és Curtius, olyan filozófusok, mint Block és Simmel, megmenekültek e mítosz hatásától. Jaspers felfedi ennek a kulturális irányzatnak a gondolkodásmódját, amely azt hitte magáról, hogy korának lelkiismerete, csupán azért mert elégségesnek és szükségesnek gondolta megművelni a saját zöldségeskertjét, s a németek sorában működő valóságos erőkkel egyszerűen szembeállítani egy kulturális újjászületés eszméjét.

Mindenki tudja, mi következett ezután, mi volt Weimar, mik voltak a nagy német problémák, köztük a nehézipar államosításának, a földreformnak, az államhatalom demokratizálásának a kérdései. Jaspers gondolkodásának korlátaira vall, hogy nem tudott méltányolni olyan racionalista mozgalmat, mint a Bauhaus, de még Groszt sem, aki keményen elítélte a porosz militarizmust, megfélemedezik Karl Krausról is, aki alaposan és minden oldalról tanulmányozta az elkötelezett és a független avantgardista irodalom igazmondását és hazugságait, s végül egy szóval sem említi Korsch és Lukács hegelianus—marxista kutatásait, akik pedig a húszas évek elején írták legjelentősebb könyveiket.

Ezekben a korlátokban, ellentmondásokban rejlik annak magyarázata, hogy Jaspers visszautasította a történelmet, a marxizmust, mint elméletet és mint mozgalmat. Amit kortársairól mond, és amit bennük elítél, törvényszerűen következik gondolkodásmódjából.

Ezekből a korlátokból és ellentmondásokból fakad ennek az egyenes lelkiismeretnek a fájdalom és nagysága is. Ha nem értette is meg a működésben levő valóságos erőket, nem kísértették soha az irracionális sötét erői, és nem tudta elviselni a fasizmust. Nem magyarázkodott, megmaradt továbbra is tanúnak. Amikor 1937-ben felesége származása miatt eltávolították a katedráról, Németországban, Heidelbergben maradt. Nyugtalanító és megtévesztő jelenlét. 1945-ben lépett ismét katedrára. Előadás-sorozata Németország bünéről egyike a legbecsületesebb elemzéseknek, amelyeket a témáról írt széles körű irodalomban találhatunk; világossá teszi benne egy bizonyos kultúra és egy vezetőosztály politikai felelősségét. A könyv előszavában ezt írja: „... tudatos egyetértést szeretnék honfitársaim között ebben a kérdésben.“ Honfitársai, mint rendszeren, most sem értették meg.

A filozófus nem szorítkozott arra, hogy csupán német földön terjessze a tények és okok elemzése során levont következtetéseit. 1946 szeptemberében az európai szellemről Génúában tartott értekezleten ismertette a világ átalakítására vonatkozó új elképzelését, amely még politika is akart lenni; a Lukáccsal támadt eszmecezerje pedig óriások csatája volt. A két gondolkodó nem tudta megérteni egymást, más-más nyelven beszéltek, s úgy látszik, kölcsönösen félreértették egymást: ma az eset újraértékelése meglepő eredményre vezet. A polgári irraciona-

lizmus szigorú elemzése arra készítette Lukácsot, hogy felújítsa a humanizmus válságának, Nyugat-Európa fogalmának és értékeinek kérdését. Jaspers viszont, úgy látszik, kötekedő hangulatban volt, fentről beszélt: eleinte azt hangoztatta: „ami Európát legjobban jellemzi, az a szabadság, történelem és tudomány“, de végkövetkeztetése így hangzott: „... kénytelenek vagyunk úgy élni, hogy szem előtt tartjuk az egész földgömböt. Európa kicsi lett... Japán tönkretételével a Távol-Keletet megfosztották egy nagyhatalomtól, amely a technikára épült. Am ez elvégeztetett. Kína a világ politikai fejlődésének döntő pillérévé válhat.“ Ez a gondolat visszatér utolsó interjújában, amelyet Kubynak adott, és amelyben hangsúlyozta, hogy a jövő többé nem Európáé, előrevetítve a bolygó méreteiben való gondolkodást.

Saját hazája elviselhetetlenné vált számára (a kicsinyes polemizálások miatt is). Elhagyta Németországot, Bazellebe költözött, tanított és továbbra is olyan magányosan élt haláláig, amint azt megszokta. A hosszú öregség nem terelte el figyelmét a kor problémáiról. Gondolkodása nem vesztett sem erőben, sem ihletettségben. Emlékezzünk meg még két művéről: Az *atombomba és az ember jövője*, valamint a Németország egyesülésének problémájáról írt, kötetbe gyűjtött cikkeiről és esszéiről. Rendkívül kommunistaellenes írások ezek, nagyon kevés honfitársa volt hálás értük. A két Németország egyesülésének vitáját álproblémának minősíti. Ha az egyetértés alapja nem is lehet más, mint az általános filozófiai és politikai szabadság, Jaspers egyetemes látásmódra törekedett, és azt kívánta, hogy honfitársai is a mozgásban levő világ helyzetéhez mértelenül lássák nemzeti problémájukat. Kétségtelen, hogy a mód, ahogyan ő a valóságot faggatta, nem változott: „Nem egyedül a politikai kérdés érdekel elsősorban, hanem a szabadság s ezért az őszinteség.“

A filozófus nem tudja megváltoztatni a világot, és Jaspersnél semmiféle kísérlet nem lelhető fel a misztifikálásra. Mit kell hát tenni? Újra kinyilatkoztatni a gondolkodás bátorságának igényét, állítja az atombombáról írt vastag kötetben, amelyben az ember jelenlétének értelmét elemzi egy olyan világban, amelyet egyre inkább a technika ellenőriz, de amely visszatérít bennünket az örök problémákhoz: a politikához, az etikához, az önfeláldozáshoz. „A lét tisztázása“ felülemelkedés a nyugati ember álláspontján, kísérlet a hagyományos filozófia és tudomány fölé emelkedésre, olyan kísérlet, amelyre az atomkatasztrófa lehetősége, egy racionális világtrend szükségessége kényszerít. „A ráció adja nekünk a bizakodást. Mi marad azonban, amikor az ember életével együtt az is eltűnik az időben. Miféle bizakodás? Az értelem az egyetlen dolog a világon, amelyre alapozhatunk...“

Még egyszer felmerülnek a transzcendencia kétértelműségének, a racionálisnak és korlátainak a témái. Am ez ismét őszinte és alapos tanúságtétel, amely semmiképpen sem hallgatja el tulajdon kételyeit. Ma szavai, beszédei, törekvései úgy tűnnek, mintha egy eltűnt világból származnának, mint amelyek nem tartoznak hozzánk, de túléltek ellentmondásait, saját rombadőlésüket. Az értelmes beszéd, ez nem vitás, még a filozófusoké, ám a valóság keményebb az ő szavaiknál, és elemeire hull. A vétkesek nem a filozófusok lesznek.

A megemlékezést a Rinascita 1969. március 7-i számából vettük át. (Rövidített szöveg.)